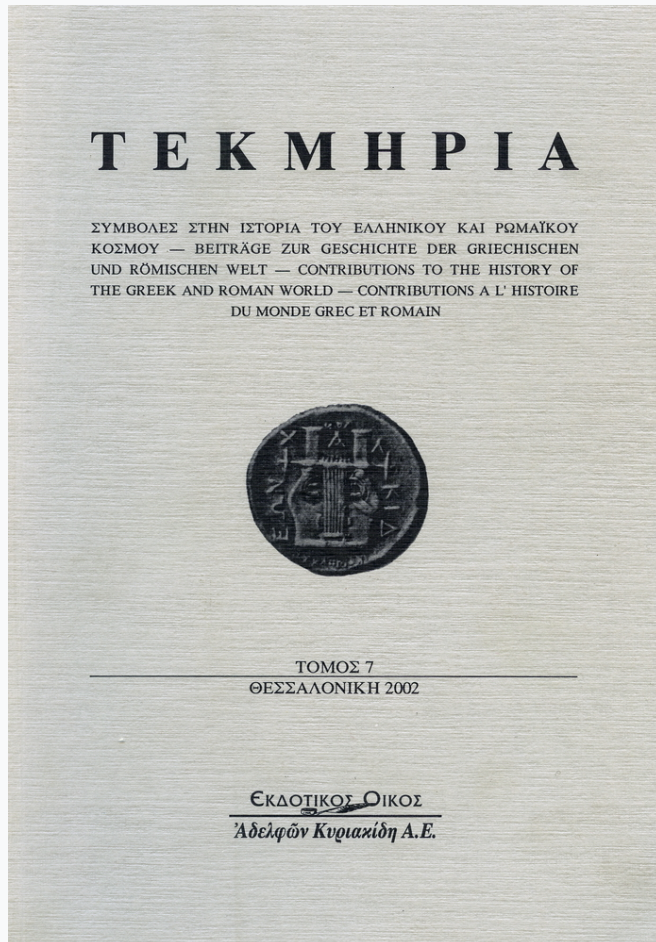

Τεκμήρια

Τόμ. 7 (2002)

Habent sua fata lapides. Ξεχασμένες δημοσιεύσεις τοῦ Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου γιὰ ἐπιγραφές τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Ἔδεσσας

Π. Μ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ

doi: [10.12681/tekmeria.181](https://doi.org/10.12681/tekmeria.181)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΝΙΓΔΕΛΗΣ Π. Μ. (2002). Habent sua fata lapides. Ξεχασμένες δημοσιεύσεις τοῦ Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου γιὰ ἐπιγραφές τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Ἔδεσσας. *Τεκμήρια*, 7, 85–106. <https://doi.org/10.12681/tekmeria.181>

Π. Μ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ

HABENT SUA FATA LAPIDES. ΞΕΧΑΣΜΕΝΕΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ
ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ Ν. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΙΑ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΤΗΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΔΕΣΣΑΣ

Σε όσους ασχολούνται με τις επιγραφές της Μακεδονίας είναι γνωστό ότι οι εργασίες του Θεσσαλονικιού φιλόλογου Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου (1859-1914) παρείχαν¹ και εξακολουθούν να παρέχουν ιδιαίτερες δυσκολίες ως προς τον έντοπισμό τους, επειδή βρίσκονται εγκατεσπαρμένες σε δυσπρόσιτα σήμερα έντυπα και εφημερίδες². Μελετώντας το έργο του έντόπισα στα φύλλα της εφημερίδας «Αλήθεια» της Θεσσαλονίκης³ και σε δύο ακόμη δημοσιεύματα όκτώ επιγραφές (έπτά της γενέτειράς του και μία της Ήδεσσας)

1. Βλ. λ.χ. τὰ ὄσα γράφει ὁ L. Robert, «Les inscriptions de Thessalonique», *RPh* 48 (1974) 183 παραπέμποντας σὲ παλαιότερους τοῦ ἐρευνητῆς (P. Perdrizet, J.-M. Spieser): «On a écrit justement au sujet de P. N. Parageorgiou, qui a sauvé tant d' inscriptions de Salonique, que 'nul ne peut s' assurer avoir vu toutes ses brochures et notules relatives aux antiquités de Thessalonique'». Τὴν ἀνάγκη αὐτὴ ἀποσκοπεῖ νὰ καλύψει ἡ Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν προετοιμάζοντας τὴν ἔκδοση τῶν «Ἀπάντων» τοῦ μὲ ἐπιμέλεια τοῦ γράφοντος.

2. Γιὰ τὴν ἐργογραφία τοῦ Παπαγεωργίου βλ. Σταμ. Β. Ψάλτη, «Λόγος ἐπιμνημόσυνος εἰς Π. Ν. Παπαγεωργίου», *Ἀθηνᾶ* 27 (1915) 177-189 καὶ τὶς προσθήκες ἀφενὸς τῶν Διογ. Δέλλη καὶ Γ. Θεοχαρίδη στὸ συλλογικὸ τόμο *Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου (1859-1914). Φιλολογικὸν Μνημόσυνον ἐπὶ τῇ πεντηκοστῇ ἐπετείῳ ἀπὸ τοῦ θανάτου του (Μακεδονικά, Παράρτημα 3)*, Θεσσαλονίκη 1964, 44-5 καὶ ἀφετέρου τοῦ Χ. Μπακιρτζῆ, «Ἔργα Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου (Διορθώσεις καὶ προσθήκες)», *Μακεδονικά* 15 (1975) 365-7.

3. Ἡ ἐφημερίδα *Ἀλήθεια*, ποὺ σήμερα ἀπόκειται σχεδὸν πλήρως στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος, ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Σ. Μουρατώρη μὲ διευθυντὴ τὸν Ἰωάννη Κούσκουρα. Τὸ πρῶτο φύλλο τῆς δημοσιεύθηκε στίς 11 Ἰουνίου τοῦ 1903, ἐνῶ στίς 31 Μαΐου τοῦ 1909 ἀνέστειλε ἐπ' ὀλίγον τὴν κυκλοφορία τῆς, ἐπειδὴ ἀποχώρησαν ἀπὸ αὐτὴν ὁ Κούσκουρας καὶ οἱ σημαντικότεροι συνεργάτες του, γιὰ νὰ ἐκδώσουν δική τους ἐφημερίδα, τὴ *Νέα Ἀλήθεια* (πρῶτο φύλλο 2 Ἰουνίου τοῦ 1909). Ἡ *Ἀλήθεια* ἐπανεξεδόθη στίς 3 Αὐγούστου τοῦ 1909 ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ Γ. Χ" Κυριακοῦ καὶ συνέχισε νὰ ἐκδίδεται ὡς τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1910. Ὁ Παπαγεωργίου ὑπῆρξε ἀπὸ τοὺς κύριους συνεργάτες τῆς ἐφημερίδας κατὰ τὴν πρώτη φάση τῆς ἱστορίας τῆς. Βλ. Μ. Κανδυλάκη, *Ἐφημεριδογραφία τῆς Θεσσαλονίκης. Συμβολὴ στὴν Ἱστορία τοῦ τύπου*, Θεσσαλονίκη 1998, Α' Τουρκοκρατία, 115-173.

οί όποϊες δέν συμπεριελήφθησαν άφενός στού σύνταγμα τών έπιγραφών τής Θεσσαλονίκης και άφετέρου στη συλλογή τών χριστιανικών έπιγραφών τής Μακεδονίας⁴. Τis έπιγραφές αυτές, πού έχουν στο μεταξύ χαθεί, έπαναδημοσιεύω στού παρόν άρθρο έπιφέροντας τις άπαραίτητες διορθώσεις και ύπομνηματίζοντάς τες, όπου βέβαια αυτό είναι άναγκαίο.

1. Έπιτύμβια έπιγραφή τοϋ μουλίωνα Εϋπόρου.

Στό τελευταίο (πανηγυρικό) φύλλο τοϋ Δεκεμβρίου τοϋ 1903 τής *Άλήθειας* άνάμεσα στα άλλα ό Παπαγεωργίου δημοσίευσε τό παρακάτω σύντομο άρθρο⁵: «*Πρό τεσσαράκοντα ήμερών εύρέθησαν έν τάφω τοϋ έξω τής Ψευδοχρυσής πύλης⁶ Βυζαντιακοϋ νεκροταφείου άλλα τε και πλάξ μαρμάρου μικρά φέρουσα τήν Έρωμαϊκών χρόνων έπιγραφήν*

ΕΥΠΟΡΟΣ
ΜΟΥΛΙΩΝ
ΤΟΥΒΙΚΑΡΙΟΥ

: *Εϋπορος Μουλίων τοϋ Βικαρίου.*

Τών όνομάτων άγνωστον είναι τό (έν τοϋ γνωστοϋ όνόματος Μούλιος προηγμένον) Μουλίων και τό Βικάριος, ει μή τάχα τοϋτο βικάριος («τοϋ βικαρίου») ό έστι τοποτηρητής, γραπτέον ».

Έ μεταγραφή τοϋ Παπαγεωργίου πρέπει νά διορθωθεί άσφαλώς σε ό, τι άφορα τή δεύτερη λέξη, άφοϋ δέν πρόκειται για κύριο, άλλα για προσηγορικό όνομα και ειδικότερα για τήν έλληνική μεταγραφή (translitteratio) τής λατινικής λέξης *mulio* πού ίσοδυναμεί με τήν έλληνική ήμιομηγός ή όρεωκόμος⁷. Τό όνομα αναφέρεται σχετικά σπάνια κυρίως σε έπιτύμβιες έπιγραφές τοϋ άνατολικοϋ τμήματος τής αυτοκρατορίας πού χρονολογούνται άπό τόν

4. Βλ. Ch. Edson, *Inscriptiones Graecae* vol. X, pars 2, fasc. 1 (*Inscriptiones Thessalonicae et vicinia*), Berlin 1972 (στού έξής IG X 2. 1) και D. Feissel, *Recueil des inscriptions chretiennes de Macédoine du IIIe au VIe siècle* (BCH Supplément VIII), Athènes 1983 (στού έξής RICM) αντίστοιχα.

5. Βλ. «Θεσσαλονίκη έπιγραφή άνέκδοτος», *Άλήθεια* φ. 86, 31 Δεκ. 1903, σελ. 2.

6. Έ Ψευδοχρυσή πύλη (τουρκικά Telli Kari) βρισκόταν επί τής όδοϋ Έαγίου Δημητρίου, λίγο νοτιότερα τοϋ σημερινοϋ νεκροταφείου τών Προτεσταντών.

7. Έπιγραφικές μαρτυρίες για τόν όρο όρεωκόμος βλ. *Bull. épigr.* 1958, 301 όπου ή σχετική βιβλιογραφία για τόν όρο ήμιομηγός βλ. λ.χ. *I.Didyma*, 41 στ. 55-63.

2. ως και τὸν 7. αἰ. μ.Χ.⁸. Ἡ διόρθωση αὐτὴ συνεπάγεται ὅτι βρισκόμαστε μπροστὰ στὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή ἑνὸς ἡμιονηγοῦ τῆς Θεσσαλονίκης. Ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ἄλλες μαρτυρίες, τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἦσαν ταπεινῆς κοινωνικῆς προέλευσης, συνήθως δοῦλοισι. Ὅτι ὁ Εὐπορος θὰ πρέπει νὰ ἦταν μᾶλλον δοῦλος φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στὴν ἐπιγραφή δὲν φέρει πατρώνυμο ἢ κάποιο ἄλλο στοιχεῖο ποῦ νὰ δείχνει ὅτι ἦταν πολίτης.

Ἡ γενικὴ τοῦ βικαρίου προβληματίσει τὸν Παπαγεωργίου ὁ ὁποῖος τὴν ἐξέλαβε ὡς κύριο ὄνομα, ἄφησε ὅμως ἀνοιχτὸ τὸ ἐνδεχόμενον νὰ εἶναι προσηγορικὸ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι δηλώνει ἕνα ἀξιοματουῦχο, «τοποτηρητὴ», ὅπως σημαίνει χαρακτηριστικὰ, χωρὶς πάντως νὰ προσδιορίζει τόσο στὴ μία ὅσο καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση τὴ σχέση ἀνάμεσα στὰ δύο πρόσωπα.

Μὲ τὰ ἐλάχιστα δεδομένα ποῦ παρέχει ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἀδύνατον νὰ δοθεῖ ἀπόλυτα ἱκανοποιητικὴ ἀπάντηση ὡς πρὸς τὴν ταυτότητα τοῦ βικαρίου καὶ μόνον ὑποθέσεις μποροῦν νὰ διατυπωθοῦν σχετικὰ. Ἔτσι, ἐφόσον ἡ ἐπι-

8. Ὁ ὄρος ἀναφέρεται λ. γ. στὶς παρακάτω ἑλληνικὲς ἐπιγραφές, ὀρισμένες ἀπὸ τίς ὁποῖες ἔχουν ἀνάγλυφη παράσταση: SEG II, 405 (πρβλ. L. Gounaropoulou - M. B. Hatzopoulos, *Les milliaires de la Voie Égnatienne entre Héraclée des Lyncestes et Thessalonique* [ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 1], Athènes 1985, 50 σημ. 2 καὶ Bull. épigr. 1994, 402) ὅπου ἀναφέρεται κάποιος Ἀντίγονος μουλίων (ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἑδεσσας Μαργαρίτα, αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς)· Ἀ. Κ. Βαβρίτσα, «Βωμοὶ μὲ ἀνάγλυφα καὶ ἐπιγραφές ἀπὸ τὴν Ἑδεσσα», Ἀρχαία Μακεδονία V 1 1989 (1993), 149 - 151 καὶ εἰκ. 5-6 = SEGXLIII, 392 πρβλ. Bull. épigr. 1994, 402: πρόκειται γὰρ ἐπιτύμβιο βωμὸ ποῦ ἀναθετὴ κάποια Φιλουμένα στὸν ἄνδρα τῆς Παράμονο (ἀπὸ τὴν Ἑδεσσα, τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.)· IG X 2 2, 400 (Σεβηρῖνος μουλίων) ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ὀχρίδος, τοῦ 3. ἢ 4ου αἰ. μ.Χ. ἸνΑlexTroas (=IK 53) 127 (Ὀνήσιμος ὑδροπότης Ἀδραμυτηνὸς μουλίων, ἐνθάδε κεῖται λείψας μουλίσσιν πᾶσιν φιλίοισι τὸ χαίρειν) ἀπὸ τὴν Τρωάδα (Üvecik) τοῦ 3. αἰ. μ.Χ. Ἰδιαίτερη περίπτωση ἀποτελεῖ ἡ τιμητικὴ ἐπιγραφή TAM IV 1, 39 ἀπὸ τὴ Βιθυνία (Gebze, φρούριο στὸν δρόμο ποῦ συνδέει τὴ Χαλκηδόνα μὲ τὴ Νικομήδεια) τοῦ 3. αἰ. μ.Χ., τὴν ὁποία ἀνήγειραν μεταξὺ τῶν ἄλλων [μ]ουλίωνες οἱ ἐπιστῶντες συνωρία· γὰρ τίς κατὰ καιροὺς ἐρμηνεῖες ποῦ δόθηκαν στὴν ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ ἐπιγραφή βλ. L. Robert, «Inscription de Bithynie», *Hellenica* X (1955) 46 - 54. Ὁ ὄρος μουλίων χρησιμοποιοῖται καὶ ἀργότερα βλ. λ.γ. IG IV 437 πρβλ. L. Robert, «Épithaphes et acclamations byzantines à Corinthe» *Hellenica* XI-XII (1960) 29 σημ. 2 (Θεόδωρος μωλίον) ἀπὸ τὴ Σικυώνα καὶ SEG XXIX, 311 (...πωλήσαντος τὴν ληνὸν Θεοδώρου τοῦ μουλίωνος) Κόρινθος, 6.-7. αἰ. μ.Χ. γὰρ τὴν ὁποία θὰ γίνῃ λόγος ἀναλυτικὰ παρακάτω. Σχετικὰ μὲ τὴ χρῆση τοῦ ὄρου καὶ τῶν παραγῶγων του στό *De pretiis* τοῦ Διοκλητιανοῦ βλ. S. Lauffer, *Diokletians Preisedik* (Texte u. Kommentare, Bd. 5), Berlin 1971, 119 (7, 19).

9. Βλ. σχετικὰ S. D. Martin, «Servum meum mulionem conduxit. Mules Muleteers and Transportations in Classical Roman Law», *TAPhA* 120 (1990) 301-304.

γγραφή προέρχεται «ἐκ τοῦ ἔξω τῆς Ψευδοχρυσῆς πύλης Βυζαντιακοῦ νεκροταφείου»¹⁰, εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ πρόκειται γιὰ τὸν βικάριο (vicarius), τὸν πολιτικὸ δηλ. ἐπικεφαλῆς, τῆς «διοικήσεως» τῶν Μοισιῶν (dioeceses Moesia-rum) ἢ μᾶλλον τῆς Μακεδονίας (dioeceses Macedoniae)¹¹, ποὺ ἀσκοῦσε ἀντὶ τοῦ προϊσταμένου του praefectus praetorio τοῦ Ἰλλυρικοῦ πλῆθος ἀρμοδιοτήτων, ὅπως λ.χ. στοὺς τομεῖς τῆς δικαιοσύνης, τῆς φορολογίας καὶ τοῦ cursus publicus¹², καὶ εἶχε τὴν ἔδρα του στὴ Θεσσαλονίκη¹³. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ στήλη θὰ ἔπρεπε νὰ χρονολογηθεῖ ὄχι γενικὰ στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὅπως θέλει ὁ πρῶτος ἐκδότης, ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ τέλους τοῦ 3. καὶ τῶν μέσων τοῦ 6. αἰῶνος (ἐποχὴ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α'), ὁπότε, ὡς γνωστὸ, τὸ ἀξίωμα παύει νὰ ὑφίσταται¹⁴. Ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἀξιωματοῦχοι ποὺ διορίζονταν σὲ διάφορες διοικητικὲς θέσεις συμπεριελάμβαναν στὸ ὑπηρετικὸ προσωπικὸ τους δικούς τους ἡμιονηγούς, προκειμένου νὰ φροντίζουν τὰ ζῶα τὰ ὁποῖα μετέφεραν τοὺς ἴδιους καὶ τὴν οἰκοσκευὴ τους, συνάγεται ἀπὸ μιὰ λατινικὴ ἐπιγραφή ποὺ βρέθηκε στὸ Carnuntum (τῆς ἐπαρχίας Pannonia Superior) πρόκειται γιὰ μιὰ ἀφιέρωση στὴ θεὰ Erona τὴν ὁποία κάνουν οἱ superiumentari καὶ οἱ muliones τοῦ ἐπαρχιακοῦ διοικητῆ Claudius Maximus¹⁵.

10. Τὸν ὄρο βυζαντιακὸ νεκροταφεῖο χρησιμοποιεῖ ὁ Παπαγεωργίου προφανῶς ἔχοντας κατὰ νοῦ τὴ συστάδα τῶν χριστιανικῶν τάφων ποὺ βρέθηκαν τὸ 1898 στὸ λόφο πάνω ἀπὸ τὸ βουλγαρικὸ νεκροταφεῖο (δίπλα στὸ νεκροταφεῖο τῆς Εὐαγγελίστριας) κατὰ τὶς ἐργασίες ἐξόρυξης ὑλικοῦ ἀπὸ τὴν Compagne française d'agrandissement des quais (ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Doitte) γιὰ τὴν ἔμπληση τῆς παραλίας (ἀνατολικά τοῦ Λευκοῦ Πύργου στὸ ὕψος τοῦ παλαιοῦ βασιλικοῦ θεάτρου), βλ. σχετικὰ P. Perdrizet, «Le cimetière chrétien de Thessalonique», *Melanges d'Archéologie et d'Histoire de l'école de Rome* 19 (1899) 541-2 καὶ τοῦ ἴδιου «Inscriptions de Thessalonique», *ὁ.π.*, 20 (1900) 223 καὶ γιὰ τὴν ἔμπληση τῆς παραλίας E. Χεκίμογλου – E. Danacioglou, *Θεσσαλονίκη πρὶν ἀπὸ 100 χρόνια, Τὸ μετέωρο βῆμα πρὸς τὴ Δύση*, Θεσσαλονίκη 1998, 83

11. Ἡ πρώτη ὑφίστατο ἀπὸ τὶς μεταρρυθμίσεις τοῦ Διοκλητιανοῦ ὡς τὶς μεταρρυθμίσεις τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Γιὰ τὴ διοικητικὴ ἔνταξη τῆς Μακεδονίας βλ. W. Ensslin, *RE VIII A 2* (1958) λήμ. vicarius στήλ. 2025-6 καὶ Γ. Θεοχαρίδης, *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους* (285-1354), Θεσσαλονίκη χρόνος ἔκδοσης 41- 59.

12. Γιὰ τὶς ἀρμοδιότητες τοῦ βικάριου βλ. Ensslin, *ὁ.π.*, 2030 -2042

13. Βλ. Θεοχαρίδης, *ὁ.π.*, 102-103.

14. Βλ. Ensslin, *ὁ.π.*, 2029- 30.

15. Βλ. *Anm. épigr.* 1991, 1308 : Eronae Aug(ustae) sac(rum) Cl(audii) Maximi leg(ati) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) superiumentari et muliones v(otum) s(oluerunt) l(aeti) l(ibentes) marito. Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν ἐπιγραφή αὐτὴ ἀκολουθῶ τὴν ἀποκατάσταση καὶ ἐρμη-

Τὸ γεγονός ὅτι στὴ διατύπωση *μουλίων τοῦ βικαρίου* δὲν ὑπάρχουν περαιτέρω προσδιορισμοὶ γιὰ τὸ πρόσωπο καὶ τὴ σταδιοδρομία τοῦ ἀξιωματούχου δείχνει ἀφενὸς ὅτι πρόκειται γιὰ διατύπωση τοῦ προφορικοῦ λόγου, οὕτως ὥστε ὁ Εὐπορος νὰ διακρίνεται ἀπὸ ἄλλους ὁμότεχνους του (πιθανὸν καὶ μὲ κάποια διάθεση αὐταρέσκειας λόγω τῆς ὑψηλῆς θέσης τοῦ κυρίου του) καὶ ἀφετέρου ὅτι ὁ βικάριος δὲν χρειαζόταν προσδιορισμὸ, ἐπειδὴ ἦταν ὁ γνωστότερος ἄρχων μὲ αὐτὸν τὸν τίτλο. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ θεωρῶ ἀπίθανο ὁ ὄρος νὰ δηλώνει κάποιον ἄλλον *vicarius*, ὅπως λ.χ. τὸν ἐπίσκοπο τῆς Θεσσαλονίκης ποὺ ὀνομαζόταν ἔτσι ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Πάπα στὴν ἐπαρχότητα τοῦ Ἰλλυρικοῦ μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5. καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 7. αἰ. ὅχι ὁμως πάντα¹⁶, ἐπειδὴ σὲ μὰ τέτοια περίπτωση πρὸς ἀποφυγὴ παρανοήσεων θὰ ἔπρεπε νὰ δηλώνεται ὅπωςδήποτε καὶ ὁ τίτλος τοῦ ἐπισκόπου. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἐξίσου ἀπίθανο ἡ λέξις νὰ εἶναι τὸ κύριο ὄνομα τοῦ ἰδιοκτήτη τοῦ Εὐπόρου¹⁷.

Μὲ βάση τὰ παραπάνω ἡ ἐπιγραφή πρέπει νὰ ἀναγνωσθεῖ ὡς ἑξῆς :

*Εὐπορος,
μουλίων
τοῦ βικαρίου.*

Ἡ νέα ἐπιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης ξαναθέτει τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας μιᾶς ἐπιτύμβιας ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὴν Κόρινθο (τοῦ 6. / 7. αἰῶνα μ.Χ.) ἡ

νεία τοῦ W. Eck, «Superiumentari et muliones im privaten Personal eines römischen Statthalters», *ZPE* 90 (1992) 207 κέξ. ὁ ὁποῖος σχετικὰ μὲ τοὺς *superiumentari* καὶ τοὺς *muliones* καταλήγει στὸ ἑξῆς συμπέρασμα (210): «Sie bilden weder ein *collegium*, das ortsansässig war und etwa jedem Statthalter zur Verfügung stand, noch waren sie gar Teil des *Officiums* des Legaten. Vielmehr dürften es sich um Sklaven und / oder Freigelassene des *Claudius Maximus* handeln, die ihren Herren / Patron in die Provinz begleiten». Τὴν ἄποψη τοῦ W. Eck δέχεται καὶ ὁ R. Haensch, *Capita provinciarum. Statthaltersitze und Provinzialverwaltung in der römischen Kaiserzeit*, Mainz am Rhein 1997, 710.

16. Σχετικὰ μὲ τὸ λεγόμενο βικαριάτο τῆς Θεσσαλονίκης βλ. Θεοχαρίδης, ὁ.π., 103 – 125, μὲ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία καὶ τίς πηγές. Γιὰ ἄλλους (ἐπιγραφικὰ κυρίως μαρτυρημένους) *vicarii*, ἀντιπροσώπους δηλ. ἀξιωματούχων, ποὺ ὁμως δὲν σχετίζονται μὲ τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θεσσαλονίκη ἢ δὲν μαρτυροῦνται σὲ ἐπιγραφές ποὺ βρέθηκαν σὲ αὐτὲς βλ. Ensslin, ὁ.π., 2016-2019.

17. Βλ. λ.χ. τὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή *Ann. épigr.* 1966, 90 (*Draco mulio Bassi Lapiensis servus hic situs est*) ἀπὸ τὸ Βρινδήσιο.

όποια προβληματίσε κατά καιρούς την προηγούμενη ἔρευνα. Τὸ κείμενο της ἔχει ὡς ἑξῆς : «+ Ἀνεπαύσα/το ἡ μακαρία/Ζὴ ἔχοντος/τοῦ μηνὸς Νο<ε>/μβρίου ἡμέρας/δεκαεπτὰ, /πωλήσαντος τὴν/ληγὸν Θεοδώρου/ τοῦ μουλίωνος τοῦ /Ἐπισκοπιανοῦ»¹⁸. Οἱ πρῶτοι ἐκδότες θεώρησαν ὅτι «τὸ ἐπίθετο Ἐπισκοπιανός, πατριδωνυμικό, προέρχεται ἀπὸ κάποιο οἰκισμὸ μὲ τὸ ὄνομα Ἐπισκοπή»¹⁹, ἐνῶ ἄλλοι ἐρευνητὲς εἶκασαν ὅτι ἐνδέχεται νὰ δηλώνει μία συνοικία τῆς Κορίνθου ποῦ ἔφερε τὸ ὄνομα Ἐπισκοπιανόν²⁰. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ Εὐπόρου δείχνει ὅτι ἡ τελευταία λέξη τῆς ἐπιγραφῆς μπορεῖ κάλλιστα νὰ ἀναφέρεται σὲ πρόσωπο, εἶναι ὅμως ἄγνωστο ἂν σημαίνει τὸν μουλίωνα ἐνὸς ἐπιτρόπου (ἐπιστάτη) τοῦ ἐπισκόπου²¹ ἢ ἐνὸς ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς ἐκκλησιαστικὸς λειτουργοὺς ποῦ ὀνομάζονται Ἐπισκοπιανοί. Στὴν τελευταία περίπτωση θὰ συνεπαγόταν ὅτι ἡ ἐπιγραφή τῆς Κορίνθου συνιστᾶ τὴν ἀρχαιότερη μαρτυρία τοῦ ἀξιώματος, ἀφοῦ οἱ πρωϊμότερες γραμματειακὲς μαρτυρίες ποῦ διαθέτουμε γι' αὐτὸ χρονολογοῦνται τὸν 10. αἰ. μ.Χ.²². Μιὰ ἄλλη ἐκδοχὴ θὰ ἦταν ἡ λέξη ἐπισκοπιανός νὰ εἶναι ἐπίθετο καὶ νὰ δηλώνει τὸν μουλίωνα τοῦ ἐπισκόπου²³.

2. Ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τῆς Οὐαρεινίας Μυτιλήνης.

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1905 ὁ Παπαγεωργίου δημοσίευσε στὴν *Ἀλήθεια* τρεῖς

18. SEG XXIX, 311.

19. Βλ. Δ. Ἰ. Πάλλα – Στ. Π. Ντάντη, «Ἐπιγραφαὶ ἀπὸ τὴν Κόρινθο», *Ἀρχ. Ἐφ.* 1977 [1979], 70.

20. D. Feissel – A. Philippidis-Braat, «Inventaire en vue d' un recueil des inscriptions historiques de Byzance III. Inscriptions des Péloponnèse (à l' exception de Mistras)», *T&M* 9 (1985) 368.

21. Ἡ ἐρμηνεῖα αὐτὴ δίνεται στὸ λεξικὸ τοῦ Δ. Δημητράκου, *Μέγα Λεξικὸ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, λῆμ. ἐπισκοπ(ε)ιανός, μὲ παραπομπὴ στὸν Μέγα Βασιλεῖο, ποῦ ὅμως δὲν εἶναι σαφής.

22. Γιὰ τὸ ἀξίωμα τῶν Ἐπισκοπειανῶν βλ. J. Darrouzès, *Recherches sur les ὀφφίκια de l' église byzantine* (Archives de l' orient chrétien, 11), Paris 1970, 385-7 καὶ Β. Α. Λεονταρίου, *Ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα καὶ ὑπηρεσίαι στὴν πρώιμη καὶ μέση βυζαντινὴ περίοδο*, Ἀθήνα 1999, 236. Ἡ Λεονταρίου ἀναφέρει (ὁ.π., 236, σημ. 2) τὴν ἐπιγραφή τῆς Κορίνθου ἀκολουθώντας τὴν ἐρμηνεῖα τῶν πρώτων ἐκδοτῶν.

23. Γιὰ αὐτὴ τὴ χρήση τῆς λέξεως βλ. Δημητράκου, ὁ.π.

έπιγραφές²⁴. Οί δύο από αυτές έπισημάνθηκαν, έπαναδημοσιεύτηκαν και σχολιάστηκαν από τον Έμμανουήλ Βουτυρά το 1993 σε μελέτη του για τη λατρεία του Άσκληπιού στη Μακεδονία²⁵. Η τρίτη με τον αριθμό 1 είναι έπιτύμβια (στο άρθρο γίνεται λόγος για πλάκα) και προέρχεται, όπως και οί δύο άλλες, από περιοχή «πλησίον του καταβαλλομένου ανατολικού τείχους της πόλεως». Ο Παπαγεωργίου δημοσιεύει αρχικά το κείμενό της (στηριζόμενος σε αντίγραφα των φίλων του Ί. και Έ. Μ.²⁶) ως έξης :

*M(άρκος) Ουαρείνι-
ος Μάξιμος
Μυτιλήνη τῆ
4 ἰδία συνβίω
μνείας χάριν
καί αὐτῶ ζῶν.*

και στη συνέχεια υπομνηματίζει σύντομα άφενός τη γραφή Ουαρείνιος (άντι της συνήθους Ουαρίνιος) με την όποία αποδίδεται το λατινικό όνομα γένους Varinius και άφετέρου το όνομα Μυτιλήνη που ήταν και έξακολουθει να είναι άγνωστο στο όνομαστικό της Θεσσαλονίκης²⁷. Στο ύπόμνημά του μπορεί να προστεθεί τώρα ή προσωπογραφική παρατήρηση ότι ο άναφερόμενος στη νέα έπιγραφή Μάρκος Ουαρείνιος Μάξιμος δέν μαρτυρείται σε καμία άλλη έπιγραφή της πόλης, μολονότι ο αριθμός των έπιγραφικά παραδιδόμενων Ουαρ(ε)ινίων της Θεσσαλονίκης έχει μεγαλώσει σημαντικά, έτσι που να είναι ένα από τα καλύτερα γνωστά γένη της πόλης²⁸.

24. Βλ. «Θεσσαλονίκης έπιγραφαι άνέκδοτοι», Άλήθεια, φ. 302, 7 Ίουλ. 1905, σελ. 1.

25. Έμ. Βουτυράς, «Η λατρεία του Άσκληπιού στην αρχαία Μακεδονία», Άρχαία Μακεδονία V 1 (1989) [1993] 256.

26. Οί συντομογραφίες αυτές δέν βοηθοϋν την ταύτιση των προσώπων, άναρωτιέμαι όμως μήπως πρόκειται για μέλη της ιστορικής θεσσαλονικιώτικης οικογένειας των Μενεξέ.

27. Το όνομα παραδίδεται σε άλλες περιοχές της Ελλάδας βλ. λ.χ. LGPN III A (Κορινθία τοϋ 2. - 3. αϊ. μ.Χ.)

28. Για το γένος των Ουαρείνιων στη Θεσσαλονίκη βλ. IG X 2. 1 (Indices) και συμπληρωματικά Έ. Τρακοσοπούλου - Σαλακίδου, «Άπό την κοινωνία της Θεσσαλονίκης των αυτοκρατορικών χρόνων : νέα έπιγραφικά εύρήματα», Άρχαία Μακεδονία V 3 (1989) [1993] 1548 άρ. 2 και 1566 άρ. 8 (= SEG XXXIX, 636 και XXXVI, 1986, 646 αντίστοιχα). Σύμφωνα με τα προκαταρκτικά πορίσματα της έργασίας που προ-

3. Ἡ ἐρμαϊκὴ στήλη καὶ τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Κρήσκεντος.

Στὸ τέλος τοῦ συμπληρώματος τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Μυτιλήνης πού δημοσίευσε τὸ 1900 στὴ Λειψία, ὁ Παπαγεωργίου προσέθεσε δύο ἐπιγράμματα ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη²⁹. Ὁ Edson, ἂν καὶ συμπεριέλαβε τὸ δεύτερο ἀπὸ αὐτὰ στὸ corpus του³⁰, ἀγνόησε τὸ πρῶτο ἄγνωστο γιὰ ποιὸς λόγους. Ἡ ἐπιγραφή γραμμὴν πάνω σὲ ἐρμαϊκὴ στήλη δημοσιεύτηκε ὡς «ἐξαγορὰ ἀβλεπτήματος», ὅπως λέει ὁ Θεσσαλονικὸς λόγιος, ἀρχικὰ στὴν «Νέα Ἡμέρα» τῆς Τεργέστης³¹, ἐπειδὴ σὲ ἄλλο δημοσίευμα του στὴν ἐφημερίδα «Ταχυδρόμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως» τοῦ 1899 παρουσίασε ὡς ἀδημοσίευτη μία ἐπιτύμβια ἐπιγραφή πού εἶχε ἐκδώσει ἤδη ὁ Th. Reinach. Κάνοντας λόγο γιὰ τὴν ἴδια ἐπιτύμβια ἐπιγραφή καὶ στὸ συμπλήρωμα τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Μυτιλήνης ὁ Παπαγεωργίου γράφει τὰ ἑξῆς : «*Ἐξαγοράζοντες τὸ ἀβλέπημα (schrieb ich in der Νέα Ἡμέρα) ἀποσπῶντες ἐκ τῆς Συλλογῆς ἡμῶν καταχωρίζομεν ἐνθάδε ἀνέκδοτον ἐπίγραμμα στήλης ὀρθοῦ τῶν γνωστῶν ἐρμῶν etc. ; die betreffende Inschrift (Taf. VII 45) ist folgende :*

[Π]αῖ, σοὶ φίλος, χρηστὲ Διονύσιε, καὶ / μέγας ἀνὴρ
Κρήσκης, ὃς φίλης / μνήσατο καὶ χαλ' ῥίτων.

Die Herme 1, 42 h. und 0, 31 (oben) und 0, 27 (unten) br. aus pentelischem Marmor, wurde am 31 Dez. 1897 beim Baue des Hauses von Pervana ausgegraben,

ετομάζει ἢ Ἄ. Τατάκη γιὰ τὴ διάδοση τῶν ρωμαϊκῶν ὀνομάτων στὴ Μακεδονία τὸ Οὐαρ(ε)ίνιος εἶναι τὸ δεύτερο συνηθέστερο μὴ αὐτοκρατορικὸ ὄνομα γένους πού παραδίδεται στὶς ἐπιγραφὲς τῆς ἐπαρχίας, ἤτοι 21 φορές (προηγείται τὸ Πετρώνιος μὲ 46 μαρτυρίες). βλ. Α. Tataki, «The Nomina of Macedonia» στὸ Α. D. Rizakis (ἐκδ.), *Roman Onomastics in the Greek East. Social and Political Aspects. Proceedings of the International Colloquium on Roman Onomastics Athens 7-9 Sept. 1993* [ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 21], Athens 1996, 107.

29. *Unedierte Inschriften von Mytilene*, Leipzig 1900, 27.

30. Βλ. *IG X 2. 1*, 428.

31. Βλ. «Ἀρχαῖα ἐπιγράμματα λίθων», *Νέα Ἡμέρα* φ. 1327, 6 Μαΐου. 1900, σελ. 1. Στὴ δημοσίευση αὐτὴ δηλώνεται ὁ χωρισμὸς τῶν στίχων καὶ ἡ ὑπαρξὴ κισσοφύλλου (ἀνθους) στὸ τέλος τοῦ κεμμένου.

hinter der "Αγιος Κωνσταντίνος Kirche (auf dem Hippodromion), ganz neben der östlichen Mauer von Kalamaria; heute liegt im Konak³². Eine zweite Herme ist in Makedonien bisher nicht gefunden worden. Το ἔξις des Epigrammes ist: ὁ Κρήσκης (ἐγώ), παῖ χρηστὲ Διονύσειε, καὶ μέγας ἀνὴρ (γενόμενος oder /ῶν) φίλος σοί, οὗτος δὲ (ἐγώ) καὶ ἐμνήσατο (ἐμνησάμην) τῆς (σῆς) φιλίης καὶ τῶν (σῶν) χαρίτων». Ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ συνιστᾷ μία ἀκόμη μαρτυρία γιὰ τὴ χρήση τοῦ λατινικοῦ ὀνόματος Criscens (Κρήσκης) στὸ ὀνομαστικὸ τῆς Θεσσαλονίκης³³, πρᾶγμα ποὺ δείχνει ὅτι δύσκολα θὰ μποροῦσε νὰ χρονολογηθεῖ πριν ἀπὸ τὸν 1. αἰ. π.Χ. Ἑρμαϊκὲς στήλες ἔχουν στὸ μεταξὺ βρεθεῖ καὶ ἄλλες στὴ Θεσσαλονίκη³⁴.

4. Θεσσαλονικεὺς – Θεσσαλονικαῖος.

Ἡ μορφή τοῦ ἔθνικοῦ ὀνόματος τῆς Θεσσαλονίκης ἀπασχόλησε τὸν Παπαγεωργίου σὲ δύο σύντομα ἄρθρα ποὺ δημοσίευσε τὸ 1912 καὶ τὸ 1913 στὸ *Μακεδονικὸ Ἡμερολόγιο* (τοῦ Παμμακεδονικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν)³⁵. Ἐκεῖ συγκεντρώνει ὅλες τὶς γραμματειακὲς καὶ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες ποὺ ἔχει ὑπόψη του, γιὰ νὰ δείξει ὅτι παράλληλα μὲ τὸν τύπο *Θεσσαλονικεὺς* ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα χρησιμοποιοῦνταν καὶ ὁ τύπος *Θεσσαλονικαῖος* (ἀπὸ τὸν ὁποῖον προέκυψαν οἱ τύποι *Θεσσαλονικιὸς* καὶ *Σαλονικιὸς* τῆς νεότερης

32. Μὲ τὸν ὄρο Konak ἔννοεῖ τὸ Διοικητῆριο τῆς Θεσσαλονίκης ποὺ ἀνοικοδομήθηκε τὸ 1890 στὴ θέση τοῦ παλαιοῦ ὄπου ὁ Μιδάτ πασᾶς εἶχε συγκεντρώσει τὸ 1874 ὀρισμένα ἀρχαῖα συγκροτώντας τρόπον τινὰ τὴν πρώτη δημόσια ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ τῆς πόλης, βλ. σχετικά τὴν ὑπὸ δημοσίευση μελέτη μου *Ἡ Ἱστορία τῶν ἐπιγραφικῶν μελετῶν τῆς Θεσσαλονίκης*.

33. Βλ. π.χ. IG X 2 1, 68 στ. 3 καὶ 430 στ. 3.

34. Βλ. Ἰ. Βοκοτοπούλου, *Ὁδηγὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1996, 90-91 (ΜΘ 3026, τοῦ 2.αἰ. μ.Χ.) καὶ Γ. Δεσπίνη στὸ συλλογικὸ ἔργο Γ. Δεσπίνης - Θ. Στεφανίδου-Τιβεριίου - Ἐμμ. Βουτυρᾶς, *Κατάλογος τῶν Γλυπτῶν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1997, 61- 62 (ΜΘ 1074 μικρὴ ἑρμαϊκὴ στήλη ἀπὸ τὸ Σεραπεῖο, ἴσως τῶν ὑστεροελληνιστικῶν χρόνων). Τὴ συνάδελφο καθ. κ. Θ. Στεφανίδου - Τιβεριίου εὐχαριστῶ θερμὰ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ γιὰ τὴν ὑπόδειξη.

35. Ἐφεξῆς συντομογραφούμενο ὡς ΜΗΠΣΑ.

ἐποχής). Ἀνάμεσα στίς ἐπιγραφικές μαρτυρίες ἀναδημοσιεύει, δυστυχῶς ἐν μέρει, τὴν παρακάτω πού εἶδε «ἐν οἰκίᾳ Ἰουδαίου»³⁶:

«.....

 καὶ τῇ γυναικί
 αὐτοῦ [Θεσ]σα-
 λονικαίᾳ»
 κ.τ.λ.

Ἡ ἄποψη τοῦ Παπαγεωργίου ἐπιβεβαιώνεται πλέον καὶ ἀπὸ τὰ ἐξῆς νεότερα ἐπιγραφικά εὐρήματα πού χρονολογοῦνται στὴν ὕστερη ἀρχαιότητα: α) τὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή κάποιου Καλλιτύχου ἀπὸ τοὺς Στόβους (τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.) ὅπου διαβάζουμε «Καλιτύχῳ Θεσ/σαλονι/κέο (=Θεσσαλονικαίῳ) ἀδελφός Ἀγαθόπους/ μνίας χάριν κλπ. »³⁷, β) τὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή ἐνὸς Βαλέριου ἀπὸ τῆ Ρώμη, ὅπου λέγεται «Βαλέριος Τησαλωνικαῖος κλπ.»³⁸ καὶ γ) τὴν ἀδημοσίευτη ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τῆς χριστιανῆς Ἐπίκτησης ἀπὸ τὸ Δίον (μᾶλλον τοῦ 4. αἰ. μ.Χ.) τῆς ὁποίας τὸ σχετικό ἀπόσπασμα ἔχει ὡς ἐξῆς: «Οὐνομά μοι Ἐπίκτησις πατρός Ἀθηνέου μητρὸς / Θεσσαλονικεῖας ἐτῶ<ν> ιδ', ἐνθάδε/ κείμε χριστιανῆ κλπ.»³⁹.

36. «Θεσσαλονικεὺς καὶ Θεσσαλονικαῖος», ΜΗΠΣΑ 5 (1912) 68.

37. Γιὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ ἐθνικοῦ ἀκολουθῶ τὴν Α. Panayotou, *La langue des inscriptions grecques de Macédoine (IVe s. a. C. - VIIe s. a.p.)* ἀδημ. Διδ. διατριβή, Nancy 1990, 707 – 8. Ὁ πρῶτος ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς Vulic εἶδε λάθος τοῦ χαρακτῆ καὶ ἐξέδωσε Θεσσαλονικε<ι>ο, οἱ Robert, *Bull. épigr.* 1950, 135 διορθώνουν σὲ Θεσσαλονικε<ι>, ἐνῶ ὁ Edson (= *IG X 2. 1*, 1039) ἀφήνει τὸ πρόβλημα ἀνοικτὸ ἐκδίδοντας Θεσσαλονικέο ! Ἡ πρόταση τῆς Panayotou στηρίζεται στὴν ἐπόμενη μαρτυρία. Ἡ ἴδια χρονολογεῖ τὴν ἐπιγραφή στὸν 3. αἰ. μ.Χ.

38. Βλ. *RICM*, 289 bis (ὅπου ἀναφέρεται ἡ ἀδημοσίευτη ἐπιγραφή τοῦ Παπαγεωργίου). Τὴ γραφή *Τησαλωνικαῖος* ἀποδίδει σὲ ἐπίδραση τῆς λατινικῆς ἢ Α. Avramea, «Mort loin de la patrie. L' apport des inscriptions paléochrétiennes», στό: G. Cavallo – C. Mango (ἐκδ.), *Epigrafia medievale greca e latina, ideologia e funzione. Atti del seminario di Erice (12–18 Sett. 1991)*, Spoleto 1995, 15, ἐνῶ ὁ Feissel, *RICM*, 290 τὴ θεωρεῖ βαρβαρισμὸ.

39. Δ. Παντερμαλῆς, *Δίον. Ἀρχαιολογικὸς Χῶρος καὶ Μουσεῖο*, Ἀθήνα 1997, 83 με φωτογραφία· πρβλ. Avramea, *δ.π.*, 25, ἀρ. 53 καὶ *Bull. épigr.* 1999, 332 (φυλάσσεται στό Μουσεῖο τοῦ Δίου μέ ἀρ. εὐρ. 5702). Ἡ ἐπιγραφή χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Παντερμαλῆ στὸν 5. αἰ. μ.Χ., ἡ ἐμφάνιση ὡστόσο τοῦ ἐπιθέτου *χριστιανῆ* καὶ ἰδιαίτερα ἡ σκόπι-

5. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη τοῦ Βασιλείου (;) ἀπὸ τῆ Νίσιβη.

Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1907 σχολιάζοντας σὲ ἄρθρο του στὴν *Ἀλήθεια*⁴⁰ τὸν ὄρο *μημόριον* πὸν ἐμφανίζεται σὲ χριστιανικὴ ἐπιτύμβια στήλη ἀπὸ τὴν Ἔδεσσα (βλ. παρακάτω ἄρ. 8) ὁ Παπαγεωργίου ἀνέφερε ὡς παράλληλο μία ἀνάλογη χριστιανικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη γιὰ τὴν ὁποία ἔγραψε τὰ ἑξῆς : «*Τὴν λέξιν μημόριον ἢ καὶ μημόριν ἐκ πλεότων γινώσκομεν καὶ τῆς ἡμετέρας χώρας ἐπιγραφῶν, παρατίθεμαι δὲ ἐνταῦθα ἀνέκδοτον τῆς Θεσσαλονίκης ἐπιγραφῆν.*

+ + +
ΜΗΜΟΡΙΟΝΔΙΣΩ
ΜΟΝΕΝΘΑΚΙΤΕΒΑ
ΣΙΛΙΣΚΩΜΗΣΝΙΤΙ
ΒΙΣ

«*Μημόριον δίσωμον ἔνθα κῆτε Βασίλις κώμης Νιτίβις.* Ὅπως καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις ἢ στήλη εἶχε τοποθετηθεῖ σὲ ἓνα τάφο μὲ δύο χώρους, ὅπως συναγεται ἀπὸ τὸν ὄρο *δίσωμος* πὸν μαρτυρεῖται σὲ ἄλλες ἐπιγραφές τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὄχι μόνον⁴¹. Τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ (τῆς νεκρῆς) δὲν εἶναι βέβαιο, καθὼς θὰ μπορούσε νὰ διαβασθεῖ τόσο ὡς Βασίλις

μη ὀρθογράφησέ του μὲ *ἦτα* πὸν προέρχεται ἀπὸ ἓνα παιγνίδι ἀνάμεσα στὶς λέξεις *Χριστός* καὶ *χρηστός*, γνωστὸ ἤδη ἀπὸ γραμματειακὲς ἀλλὰ καὶ ἐπιγραφικὲς πηγὲς χρονολογούμενες ὡς καὶ τὸν 4. αἰ. μ.Χ. (βλ. F. Blass, «ΧΡΗΣΤΙΑΝΟΙ – ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ», *Hermes* 30, 1895, 314-320 καὶ E. Gibson, *The Christians for Christians Inscriptions of Phrygia [Harvard Theological Studies 32]*, Harvard 1978, 16-17), καθιστοῦν πιθανότερη τὴ χρονολόγησέ της στὸν 4. αἰ. μ.Χ. (οἱ δύο ἄλλες ἐπιγραφές τῆς Μακεδονίας – καὶ οἱ δύο προέρχονται ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη- ὅπου ἀναφέρεται τὸ ἐπίθετο *χρηστιανός* χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν Feissel, *RICM* ἢ πρώτη ἄρ. 113 τὸν 3. καὶ ἡ δεύτερη ἄρ. 123 μὲ ἐπιφυλάξεις τὸν 4. αἰ. μ.Χ.).

40. «Στρατιώτου ἐπιγραφῆ», *Ἀλήθεια* φ. (535) –94, 10 Φεβρ. 1907, 1. Γιὰ τὴν ἐπιγραφή τῆς Ἔδεσσας, πὸν εἶναι ἐπίσης ἀδημοσίευτη, βλ. παρακάτω ἄρ. 8.

41. Βλ. Feissel, *RICM*, 134 ἰδιαίτερα σελ. 131 ὅπου συζήτηση γιὰ τὴ σημασία τοῦ ὄρου καὶ βιβλιογραφία.

(<Βασίλ(ε)ιος) ὅσο και ὡς Βασιλῖς, οἱ δύο τύποι πάντως πού μαρτυροῦνται γιά πρώτη φορά σέ ἐπιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι γνωστοί ἀπό ἄλλοῦ⁴².

Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς νέας ἐπιγραφῆς ἔγκειται στό γεγονός ὅτι τεκμηριώνει τὴν παρουσία ἐνὸς μετανάστη ἢ μιᾶς μετανάστριας (καὶ προφανῶς τῆς οἰκογενείας των) στὴ Θεσσαλονίκη. Ὁ τόπος τῆς καταγωγῆς του/ τῆς δηλώνεται μὲ τὴ συνήθη σέ ἀνάλογες παλαιοχριστινικὲς ἐπιγραφὲς διατύπωση «κώμης + ὄνομα σέ πτώση γενικῆ»⁴³, πρόκειται δὲ γιά τὴν κώμη *Νιτίβιν*. Ὁ τύπος αὐτὸς πού ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸν συνηθέστερο τύπο *Νίσιβιν/ Νισίβιν*⁴⁴ παραδίδεται σέ γραμματειακὲς πηγὲς σχετικὲς μὲ τὴν πόλη τῆς Νίσιβης (ἐλληνιστικῆς Ἀντιόχειας), μίας ἀπὸ τὶς σημαντικότερες στὴν περιοχὴ τῆς Μυγδονίας (βόρεια Μεσοποταμία, σημ. Nusaybin) μεταξὺ τοῦ Εὐφράτη καὶ τοῦ Τίγρη καὶ ἀνατολικά τῆς Ἔδεσσας⁴⁵. Τὸ ὄνομα αὐτὸ ἔφερε ἐπίσης ἡ ὁμώνυμη κώμη πού ἰδρύθηκε κοντὰ στὴν πόλη Ἄμιδα στὴ βόρεια Μεσοποταμία (σημ. Diarbekir, Τουρκία) ἀπὸ ἐκτοπισμένους κατοίκους τῆς προηγούμενης καὶ γενικότερα τῆς περιοχῆς τῆς Μυγδονίας, ὅταν καταλήφθηκαν ἀπὸ τὸν Πέρση ἡγεμόνα Σαπούρ τὸν Β΄ ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἰοβιανοῦ τὸ 363 μ.Χ.⁴⁶.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Νίσιβη τῆς βόρειας Μεσοποταμίας τὸ ὄνομα μὲ τὴ μορφὴ Nisibyn (Nisibin) παραδίδεται ἐπίσης γιά μία κώμη τῆς Συρίας σέ ἐπιγραφή

42. Τὸ ὄνομα *Βασίλις* μαρτυρεῖται ἐπιγραφικὰ λ.χ. σέ ἐπιγραφή τῆς Ἀκυλίας βλ. *SEG XXXVI*, 1279 καὶ τῶν Γαδάρων τῆς Παλαιστίνης βλ. *SEG XLVII*, 2023. Τὸ θηλυκὸ *Βασιλίς* μᾶς εἶναι γνωστὸ λ.χ. ἀπὸ ἐπιγραφὲς τῆς Ρόδου βλ. *LGPN I*, τῆς Δικαιάρχειας καὶ τῆς Κατάνης βλ. *LGPN III A*.

43. Βλ. Avramea, *ὁ. π.*, 13 (σέ γενικὴ μορφεῖ νὰ τίθεται καὶ ἡ γενικὴ πληθυντικοῦ τοῦ ἐθνικοῦ ἀντὶ τοῦ ὀνόματος τῆς κώμης).

44. Γιά τὸν παραδιδόμενο σέ γραμματειακὲς πηγὲς τύπο *Νίτιβις* ἀντὶ *Νίσιβις*, ὁ ὁποῖος δικαιολογεῖται ἀπὸ ἐπίδραση τῶν σμιτικῶν, ἐπειδὴ ἐκεῖ ἡ λέξη Nisibis προφέρεται ὡς Νίτζιβις, βλ. Sturm, *RE XVII*. 1 (1936) λημ. Nisibis στὴλ. 720. Γιά τὸν τύπο *Νισίβις / Νισίβης* τῆς γενικῆς βλ. J. Sturm, *ὁ.π.*, 719. Μὲ δεδομένο ὅτι ὁ τύπος *Νίτιβις* μαρτυρεῖται στὶς πηγές, θὰ ἦταν παρακινδυνευμένο νὰ ἀμφισβητηθεῖ ὡς ἐσφαλμένη ἢ μεταγραφή τοῦ (συνήθως προσεκτικοῦ καὶ ἐμπειροῦ) Παπαγεωργίου ὑπὸ τὴν ἔννοια π.χ. ὅτι διάβασε ταῦ ἀντὶ ἐνὸς τρισκελοῦς *σῖγμα*.

45. Γιά τὴν πόλη αὐτὴ βλ. J. Sturm, *RE XVII*. 1 (1936) λημ. Nisibis, 714 ἔξ.

46. Βλ. J. Sturm, *RE XVII*. 1 (1936) λημ. Nisibis ἀρ. 2 μὲ βάση τὸ *Πασχάλιο Χρονικὸ* (ἔκδ. B. G. Niebuhr 1832) τόμος Α΄, σ. 554 «*τειχίσας* (ἐνν. ὁ αὐτοκράτωρ Ἰοβιανός) *κώμην οὖσαν ἔξω τοῦ τείχους τῆς πόλεως Ἀμίδης, προσέξεν τὸ αὐτὸ τεῖχος τῷ τείχει τῆς πόλεως Ἀμίδης, καλέσας τὴν κώμην Νισίβεως, καὶ ἐκεῖ πάντας τοὺς ἐκ τῆς Μυγδονίας χώρας οἰκεῖν ἐποίησεν*».

πού βρέθηκε στη Ρώμη και στην όποια διαβάζουμε C. Ducenius C. lib. Phoebus natus in Syria Nisibyn⁴⁷. Ἡ ἴδια κώμη ἐννοεῖται μᾶλλον καὶ σὲ μία παλαιο-χριστιανικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Κωρουκὸ (Τραχεία Κιλικία) πού ἦταν στημένη στὸ μνημα κάποιου Θεοδώρου πού καταγόταν ἀπὸ *χω(ρίου) Νησιίβεως*⁴⁸. Ἡ θέση τῆς συριακῆς Νισίβης δὲν μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἑλληνικὲς ἢ λατινικὲς γραμματειακὲς πηγές, μὲ αὐτὴν ὅμως θὰ πρέπει νὰ ταυτίζεται ἡ πόλη Nisibin ar-Rum (Νισίβις τῶν Ρωμαίων) πού ἀναφέρει ὁ Ἄραβας γεωγράφος Jāqūt al Hamaw (1179-1239) στὸ ἔργο του «Λεξικὸ τῶν χωρῶν»⁴⁹. Ὁ τελευταῖος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ πόλη βρισκόταν στὶς ὄχθες τοῦ Εὐφράτη σὲ ἀπόσταση τριῶν-τεσσάρων ἡμερῶν ἀπὸ τὴν Ἀμίδα καὶ τὸ Harran (Καρραί) στὸν δρόμο πρὸς τὰ σύνορα μὲ τὸ βυζαντινὸ κράτος. Κατὰ τὸν E. Honigmann πρόκειται γιὰ τὴ σημερινὴ πόλη Nizib/Nizir (Τουρκία) πού κεῖται δυτικὰ τοῦ Εὐφράτη στὸν παραπόταμό του Kerzincal, δηλ. στὴ βορειοανατολικὴ Συρία⁵⁰.

Ἄν καὶ ἡ ὑπαρξὴ περισσότερων τῆς μᾶς πόλεων/κωμῶν πού φέρουν τὴν ὀνομασία *Νισίβις* δὲν ἐπιτρέπει νὰ προσδιορίσουμε μὲ βεβαιότητα τὴ γενέτειρα τοῦ νεκροῦ (τῆς νεκρῆς), ἐντούτοις ὡς πιθανότερη θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἡ συριακὴ, ὅχι τόσο ἐπειδὴ αὐτὴ δηλώνεται μὲ τὴ γνωστὴ ἀπὸ ἄλλες συριακὲς κώμες διατύπωση *κώμης κλπ.*⁵¹, ὅσο κυρίως ἐπειδὴ οἱ περισσότε-

47. Βλ. *CIL* VI, 700: Soli ·sacr / C · Ducenius / C · lib · Phoebus / filius · Zenonis / natus · in · Syria / Nisibyn · liber / factus · Romae / ex visu / v · s · l · m. Οἱ ἑλληνικὲς καὶ λατινικὲς γραμματειακὲς πηγές μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις (βλ. Sturm, *ὁ.π.*, 718) ἀποφεύγουν τὸν τύπο σὲ -n πού εἶναι συνήθης στὶς συριακὲς.

48. Βλ. *MAMA* III (1931) 160, ἀρ. 408: + *μνημα διαφέρων/Θεοδώρου κεντ/αρχίου ἀρτ/ισίου ἀπὸ χω(ρίου) // Νησιίβεως*. Τὴν ἄποψη ὅτι πρόκειται γιὰ τὴ συριακὴ Νισίβη καὶ ὄχι τὴν Νισίβη τῆς Μεσοποταμίας δέχονται οἱ ἐκδότες τοῦ τόμου J. Keil καὶ A. Wilhelm (ἢ Anramea, *ὁ.π.*, 37, ἀρ. 148 θεωρεῖ ἀντίθετα ὅτι πρόκειται γιὰ τὴ Νισίβη τῆς Μεσοποταμίας χωρὶς ιδιαίτερη αἰτιολόγηση).

49. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του βλ. Φ. Καντίλ, *Ἡ γραμματεία τῆς περιήγησης στὴν ἀραβικὴ παράδοση*, Κάιρο 1995, 452-3 (ἀραβικά). Τὸν συνάδελφο κ. X. Μπαντάου εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴ βιβλιογραφικὴ ὑπόδειξη.

50. Βλ. E. Honigmann, *RE* XVII. 1 (1936) λημ. Nisibyn ὅπου καὶ ἡ γερμανικὴ μετάφραση τοῦ χωρίου τοῦ Jāqūt. Ἡ συριακὴ Νισίβη βρισκόταν πάνω στὸν ἀρχαῖο δρόμο πού ὀδηγοῦσε ἀπὸ τὴ Δολίχη (κοντὰ στὸ σημερινὸ Gaziantep) στὸ Ζεῦγμα (σημερινὸ Birecik). Τὸν κ. Ἀπόστολο Μπουσδρούκη ὑποψ. διδάκτορα πού ἀσχολεῖται στὴ διατριβὴ του μὲ τίς περιοχὲς αὐτὲς εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴν πληροφορία.

51. Ἀντίθετα μετανάστες ἀπὸ τὴ Νισίβη τῆς Μυγδονίας πού μᾶς εἶναι γνωστοὶ ἐπιγραφικὰ προσδιορίζονται μὲ τὸ ἔθνικὸ *Νεσ(ε)ιβηνός*. Οἱ σχετικὲς μαρτυρίες εἶναι α) ἡ ἐπιγραφή τοῦ 1. αἰ. μ.Χ. ἀπὸ τὴν Ἀθήνα *IG* II² 11621 : *Θαρβάνναι Νεσειβηνῆ Διο-*

ροι ξένοι που αναφέρονται σε έπιγραφές της Θεσσαλονίκης και χρονολογούνται μεταξύ του 4. και του 6. αϊ. μ.Χ., όπως πιθανόν και η σχολιαζόμενη εδώ, κατάγονταν από τη Συρία.

Ός σήμερα μάς ήταν γνωστοί από τη Θεσσαλονίκη οί έξις τρεις (συριακής καταγωγής) ξένοι που αναφέρονται σε ισάριθμες έπιτύμβιες έπιγραφές⁵²: α) κάποιος Δωρόθεος καταγόμενος από την κόμη των *Αδαδηγων* (στο μνήμα του είχε ένταφιαστεί και η δούλη του Θεοδώρα) που πέθανε στη Θεσσαλονίκη μάλλον τον 5. αϊ. μ.Χ.⁵³, β) ένα πρόσωπο του όποιου δέν μάς παραδίδεται παρὰ μόνον ό τόπος καταγωγής «*δρων Άπαμέων από κόμης Θεοδέων*», δηλ. καταγόταν από τό χωριό των Θεοδέων που βρισκόταν στο *territorium* της Άπάμειας (ή έπιγραφή χρονολογείται μεταξύ 5. και 6. αϊώνος)⁵⁴ και γ) κάποιος Δομνίνος Έμεσηνός. Η έπιτύμβια έπιγραφή στην όποία παραδίδεται τό όνομα του τελευταίου δημοσιεύθηκε από τον Φ. Πέτσα, τό κείμενό της όμως θα πρέπει με κάποιες μικρές διορθώσεις νά έκδοθει ως έξις⁵⁵ (εικ. 1):

φάνου *Φιλαδελφέως γυνή*, πρβλ. L. Robert, «Sur quelques ethniques», *Hellenica* II (1946) 79-80 και D. Feissel, «Notes d' épigraphie chretienne VI», *BCH* 107 (1983) 602 σημ. 4 και β) ή έπιγραφή από τη Σάλονα της Δαλματίας R. Egger, *Forschungen in Salona II*, Vienne 1926, 73 άρ. 73 (non vidi, πρβλ. Avramea, *δ.π.*, 41 άρ. 177 και H. Solin, «Juden und Syrer in der römischen Welt», *ANRW* II 29. 2, 1983, 765) *Αντ[ων]ίνος Σαμβ[ατίου] ? Νεσιβη[νός]* (του 4. αϊ. μ.Χ. κατά τον Solin) Η ίδια Νίσιβη έννοείται μάλλον και στα δύο χριστιανικά έπιτύμβια της Ρώμης βλ. *IGUR* IV, 12198 (*Μάρις Νισιβανός*) και V, 13470 (Aurelio Nisibeno patri Aurelius Nisibenus), πρβλ. Feissel, *δ.π.*, 602 σημ. 4 και Avramea, *δ.π.*, 50, άρρ. 268 και 269.

52. Τις δύο πρώτες μαρτυρίες αναφέρει ή Avramea, *δ.π.*, 25 (άρρ. 49, 50). Άγνωστος είναι ό τόπος προέλευσης του ύποδιακόνου Ίωάννη στην έπιτύμβια έπιγραφή *RICM*, 141, όπου σώζεται μόνον ή έκφραση «[δ]ρομύ[μεν]ος ά[π]ό [κό]μ[ης]---». Δέν αποκλείεται πάντως και αύτου ό τόπος καταγωγής νά είναι κάποια περιοχή της Συρίας.

53. Βλ. *RICM*, 161.

54. Την έπιγραφή δημοσίευσαν πρώτοι οί Εϋθ. Τσιγαρίδας - Κάτ. Λοβέρδου - Τσιγαρίδα, *Κατάλογος Χριστιανικών Έπιγραφών στα Μουσεία της Θεσσαλονίκης* (Μακεδονική Βιβλιοθήκη 52), Θεσσαλονίκη 1979, 63-4, άρ. 31, που τη χρονολογούν στον 6. αϊ. μ.Χ. Την υίοθετούμενη παραπάνω (στο κείμενο) ανάγνωση και έρμηνεία πρότειναν οί Robert, *Bull. épiqr.* 1980, 315 και Feissel, *RICM*, 162, ό όποιός τη χρονολογεί μεταξύ 5. και 6. αϊ. μ.Χ.

55. Βλ. Φ. Πέτσα, «Χρονικά Άρχαιολογικά 1968-1970», *Μακεδονικά* 14 (1974) 333 και πίνακας 26 α. Η έπιγραφή, που βρέθηκε «στην πλατεία Ίω. Μεταξά προς δυμάς του βάθρου του αγάλματος του βασιλέως Κωνσταντίνου», φυλάσσεται με αριθμό

Θάρσι Δομνῖνε
Ἐμεσηνέ· οὐδὶς
☩ ἀθάνατος ☩

Ὅπως δικαιολογημένα συμπεραίνει ὁ πρῶτος ἐκδότης, ὁ Δομνῖνος καταγόταν ἀπὸ τὴν «Ἐμεσα τῆς Συρίας τῆς Ἀπαμηνῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρόντου»⁵⁶. Σχετικά μὲ τὴ χρονολόγησή της ὁ ἴδιος δέχεται γενικά ὅτι «ἡ ἐπιγραφή εἶναι πολὺ μεταγενεστέρα τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν χρόνων», χωρὶς ὅμως νὰ τὴν προσδιορίζει περαιτέρω⁵⁷. Ἡ γενικὴ ἐντύπωση τῆς γραφῆς καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμῶν της ἐπιτρέπουν νὰ τὴ συγκρίνουμε μὲ ἀνάλογες ἐπιγραφές τῆς Θεσσαλονίκης πού χρονολογοῦνται στὰ τέλη τοῦ 3. ἢ τὸν 4. αἰῶνα μ.Χ.⁵⁸. Σχετικά μὲ τὶς θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις τοῦ νεκροῦ θὰ μπορούσε κανεὶς, ἐπικαλούμενος πρόσφατες μελέτες πού θεωροῦν τὴ στερεότυπη ἔκφραση *θάρσει οὐδὲις ἀθάνατος* ὡς ἔνδειξη ἰουδαϊκῆς καταγωγῆς⁵⁹, νὰ θεωρήσει ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα μέλος τῆς γνωστῆς ἀπὸ ἄλλες (ἐπιγραφικὲς κυρίως) μαρτυρίες ἰουδαϊκῆς κοινότητος τῆς Θεσσαλονίκης⁶⁰. Ἐντούτοις, ἐπειδὴ ἡ ἔκφραση αὐτὴ δὲν συνδέεται ὑποχρεωτικά μόνον μὲ Ἰουδαίου⁶¹ καὶ στὴν ἐπιγραφή δὲν ὑπάρχει κάποια ἄλλη σαφὴς ἔνδειξη γιὰ τὸν ἰουδαϊκὸ της χαρακτήρα, ἓνα τέτοιο συμπέρασμα θὰ ἦταν, κατὰ τὴ γνώμη μου, ὑπερβολικό.

MΘ 10500 στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης. Οἱ διαστάσεις της εἶναι: ὕψος 0, 165 μ· πλάτος 0,32 μ. καὶ πάχος 0,02 – 0,025. Μέχρι στιγμῆς ἡ δημοσίευση τοῦ Πέτσα ὑπῆρξε ἡ μοναδική, ἀφοῦ ἡ ἐπιγραφή δὲν εὑρετηριάσθηκε οὔτε στὸ *Bull. épigr.* οὔτε στὸ *SEG*. Ὁ ἴδιος διορθώνει, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι ἀπαραίτητο, σὲ *Θάρσ<ε>ι* καὶ *οὐδ<ε>ις*.

56. Πέτσα, *ὁ.π.*, 333.

57. Πέτσα, *ὁ.π.*, 333.

58. Γιὰ τὴν ὄψιμη χρονολόγησή της χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ μνηοειδῆ γράμματα ὅπως τὸ *ἔψιλον* καὶ τὸ *σῖγμα* καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ τρόπος ἀπόδοσης τοῦ *μεῖ*.

59. Βλ. π.χ. R. S. Kraemer, «Jewish tuna and christian fish: identifying religious affiliation in epigraphic sources», *HThR* 84 (1991)149-151 καὶ P. van der Horst, *Ancient Jewish Epitaphs. An introductory survey of a millennium of Jewish funerary epigraphy (300 BCE- 700 CE)*, Kampen 1991,118-122.

60. Γιὰ τὴν ἰουδαϊκὴ κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης βλ. τὴν ἐργασία μου «Synagoge(n) und Gemeinde der Juden in Thessaloniki: Fragen aufgrund einer neuen jüdischen Grabinschrift der Kaiserzeit», *ZPE* 102 (1994) 297–306 καὶ τελευταία Chr. vom Brocke, *Thessaloniki Stadt des Kassander und Gemeinde des Paulus*, Tübingen 2001, 217-227.

61. Βλ. λ.χ. τὶς ἀντιρρήσεις του H. Pleket στὸ *SEG* XLI, 1873.

Μετανάστες Έμεσηνοί μαρτυρούνται βέβαια και σε επιγραφές άλλων περιοχών κυρίως τῆς Ρώμης κατά τὴν ὄψιμη ἀρχαιότητα⁶².

Ἄν ἡ ἐρμηνεία τοῦ τόπου καταγωγῆς τοῦ νεκροῦ (τῆς νεκρῆς) τῆς νέας ἐπιγραφῆς ποῦ προτείνουμε παραπάνω γίνεи δεκτῆ, τότε ἐνισχύεται ἀκόμη περισσότερο τὸ γνωστὸ συμπέρασμα ὅτι μεταξὺ τοῦ 4. καὶ 6. αἰ. μ.Χ. ὑπῆρξε μεγάλο κύμα μεταναστῶν ἀπὸ τῆς Συρίας πρὸς τὴ Δύση⁶³.

6. Ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τοῦ ἀναγνώστου Ἄνδρέου.

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1907 ὁ Παπαγεωργίου δημοσίευσε στὴν Ἰαλήθεια⁶⁴ τὸ ἐξῆς ἄρθρο: «*Τὴν ἐπιγραφὴν, τοῦ ἱατροῦ κ. Ζ. Σαββαρικά ὑποδείξαντός μοι, ἀντέγραφα ἐν τῷ δημοτικῷ νοσοκομείῳ*⁶⁵. *Καὶ ἡ μὲν πλάξ, εἰς τρία διακεκομμένη τεμάχια εἶναι καὶ τὰς τέσσαρας (ἐν. πλευρῆς) αὐτῆς ἀποκεκρουσμένη· ἡ δὲ ἐπιγραφή ἀναγνωστῆα καὶ συμπληρωτῆα ὧδε :*

62. Βλ. D. Feissel, «Contribution à l' épigraphie grecque chrétienne de Rome», *RAC* 58 (1982) 367-9 καὶ H. Solin, *ὁ. π.*, 672-4 (σοποράδην) ὅπου καὶ οἱ σχετικῆς μαρτυρίες, πρβλ. A. Avramea, *ὁ. π.*, 51, ἀρρ. 277-279. Βλ. ἐπίσης τὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ Φραγκονήσι τῆς Ἡλείας πιθανὸν τοῦ 3. αἰ. μ.Χ. *SEG* XXII, 353 ὅπου ἀναφέρεται κάποιος Ἰούλιος Κόϊντος Σαβεῖνος Σύρος Ἰμεσηνός.

63. Βλ. A. Avramea, *ὁ. π.*, 17-18 ἡ ὁποία ἀκολουθώντας τὸν G. Tate, «Mutabilité des économiques antiques: l' exemple de la Syrie du Nord (IVe – VII e siècle)» στὰ Πρακτικὰ *Géographie historique du Proche – Orient (Syrie, Phénicie, Arabie grecque, romaines et byzantines) Actes de la table Ronde Valbonne 1985*, Paris 1988, 249-256 (non vidi) ἀποδίδει τὴ μετανάστευση στὴν οἰκονομικὴ καὶ δημογραφικὴ ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς καὶ σὲ ἐνδεχόμενη ἐνασχόληση τμήματος τοῦ πληθυσμοῦ μὲ τὸ ἐμπόριο.

64. «Θεσσαλονίκης ἐπιγραφή ἀνέκδοτος», Ἰαλήθεια, φ. (581)-8, 28 Ἰουν. 1907, 1.

65. Τὸ δημοτικὸ νοσοκομεῖο δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸν γνωστὸ σήμερα «Ἅγιο Δημήτριον» (ποῦ ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ τὸ 1904, βλ. Χειμίογλου–Danacioglu, *ὁ.π.*, 57). Τόσο στὴν αὐτὴ τοῦ νοσοκομείου ὅσο καὶ στὴν γύρω περιοχὴ ἔχουν βρεθεῖ κατά καιροῦς χριστιανικῆς ἀρχαιότητες συμπεριλαμβανομένων ἐπιγραφῶν βλ. ἐνδεικτικὰ Ch. Avezou–Ch. Picard, «La nécropole de Thessalonique», *Mélanges d' Archéologie et d' Histoire* 32 (1912) 337-361 καὶ τελευταῖα Κ. Ἐλευθεριάδου, «9η Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων (Κομητήριον Δημοτικῷ Νοσοκομείου – ἀνατολικὸ νεκροταφεῖο)», *ΑΔ* 44 (1989) [1995] Χρονικὰ Β' 2, 336 -7.

[Κοιμ]ητήριον
[δίσω]μον δια-
[φέρων] Ἀνδρέου τ-
4 [οὔ εὐ]λαβεστάτου
[ἀναγ]νόστου τῆς ἐν-
[ταῦθ]α ἀγιοτ(άτης) ἐκκλη-
[σίας καὶ τ]οῦ νιοῦ ...
8 ... υἱ

Ἐν ἐπιτυμβίοις Χριστιανικαῖς ἐπιγραφαῖς τὸ **διαφέρων** ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ **προσῆκον** ἢ **ἀνήκον** συχνότατα ἀπαντᾷ πρὸς γενικὴν συντεταγμένον πτῶσιν. Ἐκ συγγραφέων ὀλίγα ἔχομεν παραδείγματα τῆς συντάξεως ταύτης, ἧς πολλῶ συνηθεστέρα εἶναι ἢ πρὸς δοτικὴν πτῶσιν».

Ἡ ἔκφραση *κοιμητήριον δίσωμον* καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἀξίωμα τοῦ ἀναγνώστου εἶναι γνωστὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες παλαιοχριστιανικὲς ἐπιτύμβιες ἐπιγραφὰς τῆς Θεσσαλονίκης⁶⁶ ποὺ χρονολογοῦνται, ὅπως πιθανὸν καὶ ἡ παροῦσα, μεταξὺ 4. καὶ 6. αἰ. μ.Χ. καὶ δὲν χρειάζονται περαιτέρω σχόλια.

7. Ἡ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τοῦ διακόνου Γεωργίου.

Ὁ Παπαγεωργίου συνέδεσε τὸ ὄνομά του, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, μὲ τὴν σωτηρία κειμηλίων καὶ ἐπιγραφῶν μικρῶν ναῶν τῆς Θεσσαλονίκης ποὺ κατέστρεψε ἡ πυρκαγιὰ τῆς 22ας Αὐγούστου τοῦ 1890. Τὸ τελευταῖο ἄρθρο ποὺ ἀφιέρωσε στὸ γεγονός αὐτὸ δημοσιεύθηκε στὸ «*Μακεδονικὸ Ἡμερολόγιο*» μὲ ἡμερομηνία 11 Φεβρουαρίου τοῦ 1911⁶⁷. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων ποὺ δη-

66. Γιά τὴν ἔκφραση *κοιμητήριον δίσωμον* βλ. *RICM*, 134· γιὰ τοὺς ἀναγνώστες ποὺ μᾶς εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη βλ. *RICM*, 142 (*θεοφιλεστάτου*), 143, 155, 287, ὅπου ἡ ἔκφραση *ἀναγνώστης τῆς Θεσσαλονικέων ἀγιοτ(άτης) ἐκκλησίας*· βλ. ἀκόμη τὴν ἐπιγραφή *RICM*, ἀρ. 242 ἀπὸ τοὺς Φιλίππους, ὅπου ἀποδίδεται στὸν ἐκεῖ ἀναφερόμενο ἀναγνώστη τὸ ἐπίθετο *εὐλαβέστατος*.

67. Τὸ ἄρθρο ποὺ δημοσιεύθηκε ἀρχικὰ στὸ *ΜΗΠΣΑ* 5 (1912) μὲ τὸν τίτλο «Θεσσαλονίκης Ἱστορικά καὶ Ἀρχαιολογικά. Οἱ ἐν ἔτει 1890 καὶ μηνὸς Αὐγούστου τῆ 22 κατακαυθέντες μικροὶ ναοὶ τῆς πόλεως· Α' ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου· Β' ὁ Παναγίας τῆς Ἐλεούσης· Γ' ὁ Παναγίας τῆς Περιωτίσης· Δ' ὁ τῆς Μαρίνης· Ε' παθήματα καὶ μαθήματα» καὶ ἀνατυπώθηκε αὐτοτελῶς ὡς στὸ *Θεσσαλονίκης Ἱστορικά καὶ Ἀρχαιολογικά. Α' Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντῖνος. Β' Οἱ ἐν ἔτει 1890 καὶ μηνὸς*

μοσιεύονται εκεί περιλαμβάνεται και ή παρακάτω ἐπιτύμβια ἐπιγραφή στήν ὁποία ἀναφέρεται ὡς ἑξῆς: «*Τοῦ ναοῦ Παναγίας τῆς Ἐλεούσης, πάλαι κτήματος τῆς μονῆς τῶν Βλατάδων, ἔλειπεν ἡ βόρρειος πτέρυξ, πεσοῦσά ποτε ἐκ πυρκαϊᾶς ἢ σεισμοῦ· μαρμάρινοι κομποὶ κίονες ἴστανται δύο μεταξὺ τοῦ κέντρου καὶ τοῦ ἑσωνάρθηκα. Τὸ δὲ ἔδαφος ἦτο ἐπεστρωμένον διὰ παλαιῶν μαρμάρων, ἐνίων καὶ ἐνεπιγράφων (...*ΗΤΗΡΙΟΝ ΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΔΙΑΔΙΑΚ...*, τ. ἔ. *κομητήριον διαφέρον τὰ Γεωργίου διακ(όνου)*), δῆλον δ' ὅτι ὅστᾳ».*

Τόσο ἡ μεταγραφή ὅσο καὶ ἡ ἐρμηνεία τῆς ἐπιγραφῆς χρῆζουν διορθώσεως. Ἰκανὸς ἀριθμὸς ἐπιγραφικῶν παραλλήλων ὄχι μόνον ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκη, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες πόλεις τῆς Μακεδονίας δείχνουν ὅτι τὸ κείμενό της πρέπει νὰ μεταγραφεῖ ὡς ἑξῆς:

+
Κομητήριον
διαφέροντα
Γεωργίου δ[ια-
 4 *κόνου]⁶⁸*

Ἦ ὄνομα καὶ ἀξίωμα τοῦ νεκροῦ εἶναι γνωστὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες χριστιανικὲς ἐπιγραφὲς τῆς πόλης⁶⁹. Γιὰ τὴ χρονολόγησι τῆς νέας μαρτυρίας δὲν διαθέτουμε στοιχεῖα παρὰ μόνον τὴν ἔκφρασι *κομητήριον διαφέροντα* ἢ ὁποία μὲ τίς ἐπιβαλλόμενες στίς περιπτώσεις αὐτὲς ἐπιφυλάξεις θὰ μπορούσε νὰ δικαιολογήσει τὴ χρονολόγησὶ της μεταξὺ τοῦ 4. καὶ τοῦ 6. αἰ. μ.Χ.

*Αὐγούστου τῆ 22 κατακαυθέντες μικροὶ ναοὶ τῆς πόλεως· Α' ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου· Β' ὁ Παναγίας τῆς Ἐλεούσης· Γ' ὁ Παναγίας τῆς Περωσιώσεως· Δ' ὁ τῆς Μαρίνης· Ε' παθήματα καὶ μαθήματα, Ἀθήνα 1912, 14-18. Γιὰ τὸ ναὸ τῆς Παναγίας Ἐλεούσας πού βρισκόταν κοντὰ στὸ ναὸ τοῦ Σωτῆρος βλ. Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983, 262.*

68. Γιὰ τὴν ἔκφρασι *κομητήριον* (ἢ *μημόριον*) *διαφέροντα* βλ. λ.χ. *RICM*, 163 (+*Κυμητήριον*) *δηφέροντ[α] Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀτονήνας*) καὶ 154 (+ *Κομη(τή)ριον διαφέροντα Πελαγίας καὶ Στεφάνου στρατιότου καὶ Κοσταντίνου*) ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκη· *RICM*, 32 καὶ 33 ἀπὸ τὴν Ἔδεσσα· *RICM*, 68 ἀπὸ τὴ Βέροια καὶ *RICM*, 241 καὶ 242 ἀπὸ τοὺς Φιλίππους.

69. Γιὰ τὸ ὄνομα Γεώργιος καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ *διακόνου* βλ. *RICM*, 139 καὶ 130 Β ἀντίστοιχα.

8. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη τοῦ στρατιώτη Νηγέλλωνος ἀπὸ τὴν Ἔδεσσα.

Μαζὶ μὲ τὴ χριστιανικὴ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τοῦ Βασιλείου ; (βλ. παραπάνω ἀρ. 5) ὁ Παπαγεωργίου δημοσίευσε, ὅπως προαναφέραμε, καὶ τὴν παρακάτω χριστιανικὴ ἐπιτύμβια ἀπὸ τὴν Ἔδεσσα, ὡς ἐξῆς: «*Πρόθυμος φίλος ταῖς Ἑλληνίσαι Μούσαις θύων οὐχ ἦττον ἢ τὴν τέχνην τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὁ κ. Δημήτριος Ρίζος, ἀνεκοινώσατο τῷ κ. Ἰωάννη Μπῆτω*⁷⁰ *ὅτι ἐν τῷ τόπῳ τῶν Βοδενῶν, τῷ κοινῶς Λόγγῳ καλουμένῳ, ἀνασκαπτομένης τῆς γῆς χάριν τῆς οἰκοδομήσεως νέου νηματουργείου*⁷¹, *ἀπεκαλύφθησαν ἄρτι ἐξ τάφοι λίθου πωρίνου καὶ κακότεχνος μαρμαρίνη πλάξ φέρουσα τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν:*

+
ΜΗΜΟΡΙΟΝ
ΝΗΓΕΛΛΩΝΟΣ
ΣΤΡΑΤΙΩΤΟΥ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΝΒΙΟΥ
ΑΥΤΟΥ ΛΟΥΚΙΑΑΣ

Τῶν γραμμάτων ὁ ῥυθμὸς τὸ μνημεῖον ἀνάγει εἰς τὸν στ' ἢ ζ' αἰῶνα, ἢ δὲ

70. Ὁ γατρός καὶ δάσκαλος Δημήτριος Ρίζος (ποὺ ἔδρασε στὴν Ἔδεσσα καὶ τὴ Θεσσαλονίκη) ὑπῆρξε ἀξιωματοῦχος διαφόρων συλλόγων, ὅπως γραμματέας τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Βοδενῶν ἀπὸ τὸ 1872-1873 (βλ. Ἄ. Ε. Καραθανάση -Ἄ. Δ. Σατραζάνη, *Πρακτικὰ τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου τῆς Ἔδεσσας 1872-1874*, Θεσσαλονίκη 1991, 29 καὶ σποράδην) καὶ γραμματέας καὶ πρόεδρος τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ τῆς Θεσσαλονίκης τὰ ἔτη 1890 -1 καὶ 1909-1910 ἀντίστοιχα [βλ. Κ. Μπονίδης, *Οἱ ἑλληνικοὶ Φιλεκπαιδευτικοὶ Σύλλογοι ὡς φορεῖς ἐθνικῆς παιδείας καὶ πολιτισμοῦ στὴ διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1869-1914)*, Θεσσαλονίκη 1996, 79 σημ. 78]. Κατὰ τὴν Ἄγγ. Β. Μετάλλινου, *Οἱ παλαιοὶ ἐπιστήμονες τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 1941, 9 ἦταν ἐπίσης πρόεδρος τοῦ ἐθνικοῦ «Πολιτικοῦ Συλλόγου». Ὁ δημοσιογράφος Ἰ. Μπῆτος (; 1940), στενὸς συνεργάτης τοῦ Ἰ. Κούσκουρα καὶ ἀρχισυντάκτης διαδοχικὰ τῆς *Ἀλήθειας* καὶ τῆς *Νέας Ἀλήθειας* (βλ. Κανδυλάκης, *ὁ. π.*, 133), συνδέοταν στενά μὲ τὸν Παπαγεωργίου, τοῦ ὁποῦ μάλιστα ἔγραψε καὶ τὴ νεκρολογία, βλ. *Νέα Ἀλήθεια* φ. τῆς 21-01-1914.

71. Τὸ ὁποῖο βρισκόταν στὸ βόρειο νεκροταφεῖο τῆς κάτω πόλης τῆς ἀρχαίας Ἔδεσσας βλ. σχετικὰ Ἄν. Χρυσοστόμου, *Ἡ Ἀρχαία Ἔδεσσα καὶ τὰ νεκροταφεῖα τῆς, ἀδημ. Διδακτορικὴ διατριβή*, Θεσσαλονίκη 2000, τόμ. Α', 69 καὶ σποράδην.

ἐπιγραφὴ ἀξιόλογος εἶναι διὰ τὴν ἀναγραφὴν τῆς λέξεως στρατιώτου καὶ διὰ τὸ πρωτοφανὲς Νηγέλλων ὄνομα.

Καὶ τὸ μὲν Νηγέλλων πάντως παρὰ τὸ λατινικὸν *nigellus* (ὑπόμελας, μαυροούλλης) παρῆκται, εἰ καὶ τοῦτο βραχὺ ἔχει τὸ *i*: *Nigello-Nigellonis* οἰοεὶ Μαυρουδῆς. Ἡ δὲ λέξις στρατιώτης τὸ πρῶτον νῦν, ἐὰν μὴ ἡ μνήμη μὲ ἀπατᾶ, εὐρίσκειται ἐν ἐπιγραφῇ τῆς χώρας ἡμῶν, ἐνῶ οὐχὶ σπάνια εἶναι τὰ ἐκ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων καταγόμενα μνημεῖα τὰ τὸ *miles* (στρατιώτης) ἢ τὸ *qui militavit* ἀναγράφοντα».

Παρῆλθον Διὸς ἐνιαυτοὶ ἑκατόν, ὅπως συνῆθιζε νὰ λέει ὁ Παπαγεωργίου, καὶ ἡ ἐπιγραφὴ ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελεῖ τὴ μοναδικὴ μαρτυρία γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ὀνόματος στὶς ἐπιγραφὰς τῆς Ἑδεσσας καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ μία ἀπὸ τὶς σπάνιες σὲ ὁλόκληρο τὸν κόσμον τῆς Ἀνατολῆς⁷². Ἀντίθετα ἐπιτύμβια στρατιωτῶν τῆς περιόδου αὐτῆς μᾶς εἶναι γνωστὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες ἐπιγραφὰς τῆς Μακεδονίας συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Ἑδεσσας⁷³. Τὸ ὄνομα τῆς συμβίου τοῦ Νηγέλλωνος τέλος εἶναι ἀμάρτυρο στὸ ὀνομαστικὸ τῆς πόλης παραδίδεται ὅμως σὲ ἐπιγραφὰς ἐθνικῶν ἄλλων περιοχῶν⁷⁴. Μὲ βάση τὰ παραπάνω ἡ ἐπιγραφὴ θὰ πρέπει νὰ μεταγραφεῖ ὡς ἑξῆς :

+
Μημόριον
Νηγέλλωνος
στρατιώτου
καὶ τῆς συνβίου
αὐτοῦ Λουκίλας.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Παντελῆς Μ. Νίγδελης

72. Τὸ ἄρσενικὸ Νιγέλλος μαρτυρεῖται ἐπιγραφικὰ στὴν *I. Klaudiupolis (=IK 31)* 9 στ. 13 τῆς Κλαυδιόπολης τῆς Μ' Ἀσίας τοῦ 3. ἢ 4. αἰ. μ.Χ., ἐνῶ τὸ θηλυκὸ *Νίγελλα* στὴν *IC 2 XIII*, 14 ἀπὸ τὴν Ἑλυρο τῆς Κρήτης τοῦ 3. αἰ. μ.Χ. Στὴ Μακεδονία παραδίδονται ἀντίθετα τὰ συγγενικὰ *Νίγερο* καὶ *Νιγερίων* (γιὰ αὐτὸ τὸ τελευταῖο βλ. λ.χ. τὴν ἐπιγραφὴ τῶν θρησκευτῶν τῆς Πύδνας *SEG XLVI*, 800 A στ. 11). Γιὰ τὸ λατινικὸ *cognomen* *Nigellus*, *Nigella* βλ. H. Solin - O. Salomies, *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*, Hildesheim - Zürich-N. York 1994², 363.

73. Βλ. *RICM*, 28 καὶ 29 ἀπὸ τὴν Ἑδεσσα· *RICM*, 70 ἀπὸ τὴ Βέροια καὶ 154 ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη

74. Βλ. λ.χ. *IEphesos (IK 16)* 2404

ZUSAMMENFASSUNG

HABENT SUA FATA LAPIDES. VERGESSENE VERÖFFENTLICHUNGEN DES KLASSISCHEN PHILOLOGEN PETROS PAPAGEORGIOU ÜBER INSCHRIFTEN AUS THESSALONIKI UND EDESSA

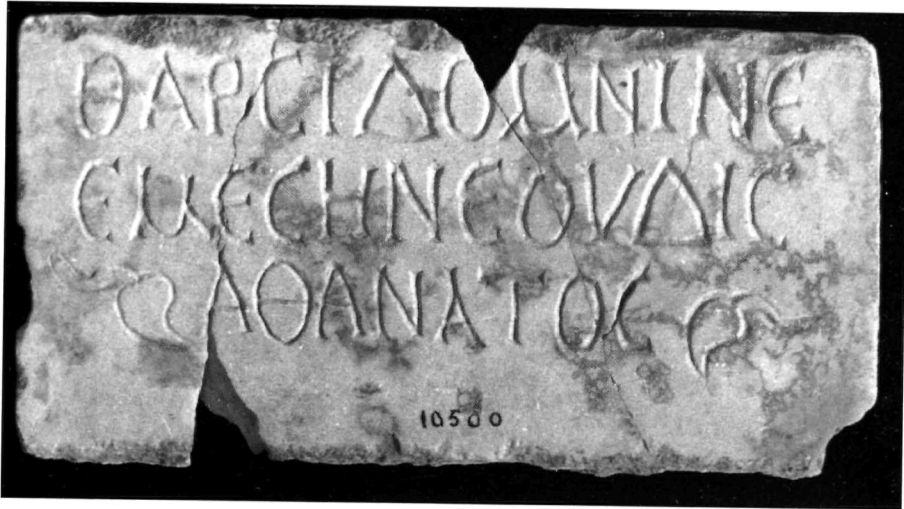
Im vorliegenden Aufsatz werden sieben Inschriften aus Thessaloniki und eine aus Edessa neu ediert und kommentiert, die vom klassischen Philologen Petros N. Papageorgiou in schwer zugänglichen Zeitungen und Zeitschriften vom Ende des 19. und Anfang des 20. Jhs. publiziert, nicht in den *IG* (Bd X.2,1, Herausgeber: Ch. Edson) bzw. in der Sammlung der frühchristlichen Inschriften aus Makedonien von D. Feissel (*Recueil des inscriptions chrétiennes de Macédoine du IIIe au VIe siècle*, Athènes 1983) aufgenommen sind. Alle sind Grabinschriften und lassen sich in die Zeit zwischen dem 3. und 6. Jh. datieren. In den Inschriften Nr. 2, 6, 7, 8 sind bisher nicht bekannte Eigennamen erhalten (in den letzten drei sind es Namen von Christen), durch die Inschrift Nr. 3 ist ein auf einer Herme aufgezeichnetes Epigramm überliefert.

Besonderes Interesse können die Inschriften Nr. 1, 4, 5 beanspruchen. Die erste ist auf dem Grab eines Maultiertreibers aufgezeichnet, der als *μουλίων τοῦ βικαρίου* bezeichnet wird. Der Verfasser hält es für sehr wahrscheinlich, dass er ein Mitglied des Dienstpersonals des *Vicarius* der Diözese Makedonien gewesen ist. Für die Datierung kommt damit die Zeit vom Ende des 3. Jhs (Diokletianische Reichsreform) bis Mitte des 6. Jhs n.Chr. (Zeit Justinians I) in Betracht.

Durch die zweite Inschrift (Nr. 4) wird die Bemerkung von Papageorgiou bestätigt, wonach es schon seit dem Altertum zwei Formen des von Thessaloniki abgeleiteten Ethnikons gab: die übliche *Θεσσαλονικεύς* und die selten vorkommende *Θεσσαλονικαῖος*, welche eben durch die genannte Inschrift überliefert ist (Im Aufsatz wird eine Zusammenstellung aller bis heute gefundenen Parallelen der letzteren geboten).

Die dritte, auf einer Grabstele aufgezeichnete Inschrift, enthält den christlichen Namen *ΒΑΣΙΛΙΣ*, dessen Träger (*Βασίλειος*) bzw. Trägerin (*Βασίλις*) aus dem Dorf *Νίσυβις* stammt. Das Dorf wird vom Verfasser mit Nisibis von Syrien gleichgesetzt, während die Gleichsetzung mit der gleichnamigen Stadt Nordmesopotamiens abgelehnt wird. Im Zusammenhang damit wird eine lückenhaft herausgegebene Inschrift eines gewissen *Domninos* aus *Emesa* [s. *Makedonika* 14 (1974) 333] neu ediert und interpretiert.

Durch diese Zeugnisse, sowie zwei weitere Grabinschriften von Personen, die aus Orten von Syria stammten, wird die schon bekannte Annahme bekräftigt, dass es zwischen dem 4. und 6 Jh. n.Chr. einen grossen Einwanderungsstrom aus diesem Land nach Westen gegeben hat, zu dessen Zielen auch Thessaloniki gehörte.

Π. Μ. Νίγδελης, Εἰκ. 1